УДК 378.011.3-051:91]:37.015.3:502/504

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

Розсоха А.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено ґенезу становлення екологічної культури. Охарактеризовано сутність і структуру екологічної освіти, її значення у підготовці майбутніх учителів географії. Проаналізовано екологічну складову змісту професійної підготовки майбутніх учителів географії та визначено педагогічні умови формування екологічної культури.

Ключові слова: вчитель географії, екологічна освіта, екологічна культура, формування екологічної культури, краєзнавства.

Постановка проблеми. На сьогодні діяльність людини веде до зниження якості середовища, погіршення стану здоров'я людей, ставить під загрозу саме існування життя на Землі. Негативний вплив антропогенної діяльності на природу виявляється як на глобальному і регіональному, так і локальному рівнях. Назріла потреба докорінних змін у суспільстві, ціннісних орієнтацій кожної людини і людства в цілому на збереження навколишнього світу. Сучасна система освіти повинна бути зорієнтована на виконання двох взаємопов'язаних функцій: гуманістичної (орієнтації освітнього процесу на життя і розвиток всього людства) і екологічної (збереження всіх компонентів природного середовища, забезпечення умов для збереження життя).

Реформування змісту вищої освіти в Україні орієнтоване на гуманізацію, екологізацію, що ставить перед системою освіти принципово нові завдання. Екологічна освіта є одним із основних засобів реалізації ідей сталого розвитку держави, зміст якої має ґрунтуватися на українському державотворенні. Суттєвого значення в цьому контексті набуває екологічна освіта, кінцевою метою якої є становлення екологічної культури особистості.

Одним із завдань шкільної географічної освіти у XXI ст. є формування екологічної культури особистості яке потребує підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки екологізації освіти, формування екологічної культури педагога були закладені в працях Я. Коменського, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинського та ін. Про значення природи у формуванні особистості дитини присвячені праці С. Русової, С. Рудницького В. Сухомлинського, які підкреслювали значення спілкування дитини з природою у формування моральних якостей.

Висвітленню загальнотеоретичних аспектів професійної підготовки вчителів присвячені праці О. Абдулліної, А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Галузинського, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя, та ін. Вчені надають особливого значення поліпшенню підготовка вчителів через зміст, структуру, дидактичні умови. З цих позицій розглядаються різні принципи побудови навчальних програм, вивчаються співвідношення наукового знання і навчального предмета, розробляються параметри і критерії оцінки підготовки майбутніх вчителів.

Професійна підготовка майбутніх учителів географії розглядається в працях М. Баранського, О. Берлянда, Т. Комісарової, В. Кудирко, П. Масляка, В. Обозного, О. Санкової, В. Саюк, А. Си-

© Розсоха А.П., 2016

ротинки, О. Скуратовича, О. Тімець, О. Топчієва, П. Шищенка та ін. Методичним аспектам навчання географії у вищій та середній школі присвячені праці М. Елькіна, В. Корнєєва, С. Коберніка, М. Криловця, А. Сиротенка, Б. Чернова.

Проблема краєзнавчої й туристичної роботи вчителів географів висвітлена у працях О. Король, Т. Міщенко, В. Серебрій, О. Плахотнік та ін. Концептуальні положення екологізації освіти через зміст окремих навчальних предметів розкривалися О. Янкович, Л. Шаповал, С. Пальчевським, Л. Панчешніковою, Г. Пустовітом та ін.

Ідея звернення до краєзнавчого матеріалу в шкільному навчанні знайшла своє відображення в педагогічних працях А. Герда, А. Баркова, П. Лесгафта, Д. Семенова. У працях Н. Баранського, М. Ковалевської, В. Максаковского, Н. Родзевича підкреслюється значення шкільної географії у формуванні екологічного світогляду учня і аргументується необхідність включення в зміст шкільної географії ідей про біосферу, раціональне природокористування.

Виділення невирішених раніше частин поставленої проблеми. Формування екологічної культури майбутніх вчителів географії засобами краєзнавства, екотуризму.

Формулювання цілей статті. Екологічна освіта має на меті формування екологічної культури особистості як сукупності практичного і духовного досвіду взаємодії людства з природою, що забезпечує спільне, взаємоузгоджене, гармонійний розвиток людини, суспільства і природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні знання у майбутніх вчителів географії з питань формування екологічної культури учнів є недостатніми. Розуміючи важливість формування екологічної культури школярів засобами краєзнавства, багато вчителів географії не можуть визначитися у виборі змісту і ефективних технологій для досягнення потрібних результатів.

Студенти в більшості не уявляють значення і місце краєзнавства у своєму житті, у багатьох із них відсутні переконання в необхідності формування екологічної культури. В навчальному процесі вузу не повністю використовуються можливості психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін з даної проблеми, відсутні необхідні тематичні спецкурси, не приділяється належна увага питанням формування екологічної культури школярів засобами краєзнавства в ході педагогічної та польових практик, а також в науково-дослідній роботі студентів. Саме тому необхідна ціла низка суттєвих заходів по озброєнню студентів педагогічного вузу теоретичними знаннями, практичними навичками, ціннісними орієнтаціями, необхідними для здійснення процесу формування екологічної культури учнів.

Вся система сучасної освіти повинна бути орієнтована на гуманізацію і екологізацію [4].

Гуманізація суспільства, як наскрізний напрямок пронизує науку і освіту, стверджує ідеологію гуманізму в ставленні до людей, до природи, до плодів людської праці і визначає характер людського життя. Ідеї гуманізації в сучасній науці реалізуються в зв'язку з її екологізацією, формуючи базову концепцію вивчення і подолання екологічних проблем різного рангу – екологічний гуманізм. При цьому «гуманізм – це екологізація по відношенню до людини, а екологізація – це гуманізм по відношенню до природи». Екологізація розглядається як процес проникнення екологічних ідей, принципів, підходів в традиційні науки. Екологізація освіти впливає на посилення еколого-світоглядної складової освіти, екологізації дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти, підготовки фахівців у цій сфері [5].

У 60-х рр. XX ст. педагогічна наука активно розробляла проблему природоохоронної освіти школярів, що відображалося у включенні в шкільні програми і підручники з біології та географії питань охорони природи, застосування природозберігаючих технологій; завдань розвитку у школярів позитивного, дбайливого, морального ставлення до природи, формування екологічної культури в процесі навчання, виховання і розвитку [9].

За кордоном в екологічній освіті більш проявляється прикладна розробленість і систематичність. Прикладом може служити американські школи, де викладання екологічних курсів розпочато з 50-х рр. XX ст. Розроблена спеціальна програма з екологічної освіти вчителів, яка охоплює систему підвищення кваліфікації. Крім міждисциплінарного підходу обов'язковий принцип безперервності екологічної освіти.

Проблема екологічної освіти в Німеччині стала архіактуальною і визначається німецькими вченими як державна глобальна проблема, що стимулює розвиток нових концепцій екологічного навчання і виховання: «педагогіка в сфері навколишнього середовища та природи», «концепція екологічного навчання», «проблемно-діяльнісного навчання екології», «натурпедагогіка» [5].

Екологічна культура визначається вченими як засіб характеристики рівня відносин людини до природи, яка охоплює усі сфери матеріального і духовного життя суспільства. Екологічна культура особистості передбачає наявність у людини певних знань і переконань, готовності до діяльності, а також її практичні дії, які узгоджуються з дбайливим ставлення до природи [2].

Під екологічною культурою особистості ми розуміємо сукупність практичного і духовного досвіду взаємодії людини з природою, що забезпечує взаємоузгоджений, гармонійний розвиток її у суспільстві і природі.

Екологічна культура розглядається як підстава і базис загальної культури, серцевина нової гуманістично-технологічної культури XXI ст., що відображає характер і якісний рівень відносин між суспільством і природою. Вона проявляється в системі духовних цінностей, в усіх видах і результатах людської діяльності. У педагогіці під екологічною культурою особистості розуміється міра і спосіб реалізації і розвитку сутнісних сил людини, екологічного мислення в процесі духовного і матеріального освоєння природи і підтримки її як цінності.

У формуванні екологічної культури особистості особливе місце займає екологічне виховання, під яким розуміємо частину педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток у підростаючого покоління необхідних рис для встановлення гармонійної взаємодії з природою. Сукупність цих рис і є екологічною культурою школяра.

Таким чином структура екологічної культури включає наступні компоненти:

– систему наукових знань, про взаємодію в системі «природа суспільство – людина», спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії – людини, суспільства і природи;

– інтелектуальні та практичні вміння, пов'язані з вивченням і оцінкою стану навколишнього середовища, передбаченням наслідків втручання людей в природні процеси, дотримання норм поведінки і діяльності;

– емоційно-ціннісне ставлення до природи, навколишнього середовища, здоров'я, екологічної діяльності щодо збереження та поліпшення навколишнього середовища та здоров'я.

Отже, в екологічній культурі можна виділити три основні компоненти: когнітивний (знання), ціннісний (аксіологічний, ціннісні орієнтації), діяльнісний (вміння і поведінка) [5].

Ще на початку XX ст. В. Вернадський підкреслював, що людина своїми діями змінює обличчя планети головним чином несвідомо. Усвідомлення цього факту призводить до розуміння того, що для рішення екологічних проблем і переходу до сталого розвитку необхідна не тільки освіта населення в питаннях взаємин з навколишнім середовищем, а й усвідомлена поведінка кожного жителя планети.

Особливістю екологічної культури є прояв екологічних переконань у всіх видах діяльності учнів. При формуванні відповідального ставлення до природи суспільна необхідність збереження природи повинна бути перетворена у внутрішні потреби і інтереси школярів, що вимагає дотримання в процесі екологічної освіти ряду принципів: єдності засвоєння екологічних знань і накопичення учнями соціально-значущого особистісного досвіду, поведінки і дії; прогностичності тобто орієнтування учнів на ознайомлення і дослідження стану навколишнього середовища, глобальних, регіональних і краєзнавчих екологічних проблем; міждисциплінарность вивчення екологічних проблем; цілепокладання (педагогічну організацію) в спілкуванні з природою.

Екологічна культура особистості учня є джерелом вимог до екологічної культури вчителя. Дотримання комплексу педагогічних умов у підготовці студента сприяє ефективності підготовки майбутнього вчителя географії до формування екологічної культури школярів засобами краєзнавства. Дотримання визначених педагогічних умов сприятиме формуванню екологічної культури майбутніх вчителів географії: попередній аналіз змісту кожної з навчальних дисциплін з метою виявлення можливостей використання краєзнавчого підходу в навчанні і розробка шляхів їх екологізації; врахування принципів системності, наступності, міждисциплінарності, послідовності і логічного побудови матеріалу екологічної та краєзнавчої тематики; використання курсу «Краєзнавство», який синтезує краєзнавчі, екологічні еколого-педагогічні знання і має професійну спрямованість; розробка спеціальних завдань під час проходження педагогічної практики в школі; написання курсових і дипломних робіт з еколого-краєзнавчої тематики.

Модель екологічної культури вчителя географії має включати:

– вимоги до особистості, яка в екологічному відношенні сформована різнобічно, гармонійно, цілісно, організована її мотиваційно-змістова сфера;

– володіння цілісною картиною сучасного світу «суспільство-природа-людина»;

– володіння системою умінь, що дозволяє виконувати основні соціальні функції у відповідності зі своєю екологічною позицією в суспільстві;

– розумінням цілісної екологічної картини світу і свого місця в ній. Основоположними принципами екологічної освіти, без яких неможливе формування екологічної культури майбутнього вчителя географії, є принципи гуманізації, науковості, інтеграції, безперервності, систематичності, прогностичності, професіональної спрямованості [11].

Підготовку студентів до формування екологічної культури школярів засобами краєзнавства необхідно розглядати як процес оволодіння студентами системою педагогічних знань, умінь, формування на їх основі системи професійних переконань і установок майбутніх вчителів. Результатом такої підготовки є досягнутий студентами рівень розвитку особистості вчителя, його професійна компетентність. На сьогодні щодо питання про можливість реалізації краєзнавчого підходу в екологічній освіті існує кілька точок зору та фактом залишається те, що основною метою екологічної освіти є формування екологічного світогляду а відповідно і екологічної культури.

Курс краєзнавства в педагогічних вищих навчальних закладах носить комплексний характер. Пріоритетне значення в ньому має географічний компонент, який доповнюється відомостями з екології, етнографії, мистецтвознавства, культури, топоніміки та ін. У позакласній роботі з учнями майбутні вчителі географії повинні вміти організувати школярів для проведення краєзнавчих досліджень, роботи в польових умовах, збору, обробці і оформленню краєзнавчого матеріалу.

Залежно від предмета вивчення краєзнавство може бути літературним, історичним, етнографічним, географічним, екологічним і т.д. Нерідко під краєзнавством розуміють саме географічне краєзнавство, так як в краєзнавстві і в географії, предметом вивчення є місцевість, територія. Краєзнавчий підхід у викладанні географії базується на привнесення в навчальний предмет конкретності, образності, особистого соціального досвіду школяра, основаного на вивченні рідного краю. Цілі реалізації краєзнавчого підходу спрямовані на розвиток особистості в умовах національно-регіональних традицій, виховання особистої причетності до культури свого краю.

Відомий географ і педагог Н. Баранський зазначає, що краєзнавчий принцип дає можливість будувати викладання географії згідно правил дидактики: «від невідомого до відомого», «від близького до далекого», дозволяє побачити «світ у краплі води, пропонує вивчати майбутнім вчителям географії свій край і вплив людини на природу своєї місцевості [2].

У практиці навчання вишів курсу «Географічне краєзнавство» термін «рідний край» означає територію де людина проживає, з якою знайомиться за допомогою краєзнавчої літератури і картографічного матеріалу, а також шляхом безпосередніх спостережень під час походів та екскурсій. Під терміном «своя місцевість» розуміють територію доступну безпосередньому спостереженню учнями під час навчальної та позаклас-

ної роботи в околицях школи при проведенні навчальних та позакласних екскурсій в радіусі 7-8 км. Поняття «своя місцевість» може охоплювати територію адміністративного району, селища міського типу, міста, району з прилеглою зеленою зоною [9].

Характерним в наш час у підготовці майбутніх вчителів географії з одного боку є підвищення уваги до краєзнавства, його ролі в екологічній освіті школярів, з іншого – краєзнавчої підготовки. Актуальність підготовки майбутнього вчителя географії до формування екологічної культури школярів визначається, з одного боку, визнанням ролі краєзнавства у формуванні особистості підростаючого покоління і посиленням уваги до краєзнавчої підготовки майбутніх вчителів географії, з іншого боку, можливостями краєзнавства у формуванні екологічної культури школярів.

Висновки. Отже, підготовка майбутнього вчителя географії до формування екологічної культури школярів засобами краєзнавства є досить актуальною, оскільки реалізація ідей гуманізму в сучасній науці (в тому числі і географічної) реалізується в зв'язку з її екологізацією, яка розглядається як процес проникнення екологічних ідей, принципів, підходів в традиційну систему освіти. Екологічна освіта має на меті формування екологічної культури особистості як сукупності практичного і духовного досвіду взаємодії людства з природою, що забезпечує взаємоузгоджений, гармонійний розвиток людини, суспільства і природи. Краєзнавство в екологічній освіті школярів сприяє формуванню системи знань про взаємодію в системі «природа – суспільство – людина», інтелектуальних і практичних умінь пов'язаних з вивченням і оцінкою стану навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Баранский Н. Н. Методика преподавания экономической географии / Н. Н. Баранский. – М.: Учпедгиз, 1960. – 420 с.
3. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько // Проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем. – Воронеж, 1977. – 304 с.
4. Закон України «Про вищу освіту»: офіц. текст, прийнятий Верхов. Радою України 1 лип. 2014 р. / Верхов. Рада України. – Київ: Ін Юре, 2014. – 159 с.
5. Константинова Т. В., Зубарев А. Е. Экологическое краеведение во внеклассной работе учителя / Т. В. Константинова // Социально-педагогические проблемы развития школы в новых экономических условиях. Сборник материалов научно-практической конференции. Посвященной памяти Д. М. Гришина. – Калуга: КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2002. – С. 31-37.
6. Криловець М. Г. Фахова та методична підготовка майбутніх учителів географії: теорія і практика [монографія] / М. Г. Криловець – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 301 с.
7. Лобачук І. М. Еколого-педагогічні концепції екологічної освіти в школах Німеччини / І. М. Лобачук // Наукові записки Національного педагогічного у-ту імені М. П. Драгоманова. – 2011. – Вип. 98. – С. 390-393.
8. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
9. Тімець О. В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки: дис. доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Тімець. – Умань, 2011. – 487 с.
10. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения. В 2-х тт. / Под ред. В. Я. Струминского. – Т. 2. – М.: Учпедгиз, 1953-1954. – 639 с.
11. Шищенко П. Г. Концепція стандарту вищої базової географічної освіти / П. Г. Шищенко, Я. Б. Олійник, О. Ю. Дмитрук – К.: Тандем, 2000. – 586 с.

Розсоха А.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ

Аннотация
Исследован генезис становления экологической культуры. Характеризуется сущность и структура экологического образования, его значение в подготовке будущих учителей географии. Проанализировано экологическую составную содержания профессиональной подготовки будущих учителей географии, определены педагогические условия формирования экологической культуры.
Ключевые слова: учитель географии, экологическое образование, экологическая культура, краеведение.

Rozsokha A.P.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

FORMATION OF THE ENVIRONMENTAL CULTURE IN THE FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS

Summary
The genesis of the environmental culture's formation is analyzed. The essence and structure of the environmental education and its importance in the future geography teachers' preparation is characterized. The environmental component in the content of the future geography teachers' training is revealed and the pedagogical conditions of the environmental culture's formation are defined.
Keywords: geography teacher, environmental education, environmental culture, formation of the environmental culture, a means of the local history.